

Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne

ROCZNIK TOMASZOWSKI

1(2)

PL ISSN 0209-0414

Tomaszów Lubelski 2013

WYDAWCA

Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne
im. doktora Janusza Petera
w Tomaszowie Lubelskim

RADA REDAKCYJNA

Andrzej Janeczek, Andrzej Kędziora, Franciszek Leśniak, Jan Lewandowski
Hubert Łaskiewicz, Marek Mądzik, Jacek Zygmunt Sawicki, Marian Surdacki
Jan Tęgowski, Andrzej Urbański, Andrzej Wrzyszc

KOMITET REDAKCYJNY

Janusz Brodowski (sekretarz redakcji), Wojciech Dziedzic, Janusz Frykowski
Ryszard Szczygiel (redaktor naczelny), Tomasz Zieliński (zastępca redaktora)

REDAKCJA I KOREKTA

Teresa Dunin

PROJEKT OKŁADKI

Mikołaj Malarczyk

Na okładce wykorzystano mapę – malowidło ściennie z sali obrad budynku
Urzędu Miasta w Tomaszowie Lubelskim (dawny Sejmik Powiatowy)

© Copyright by Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne
im. doktora Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim, 2013

Nakład 400 egzemplarzy

ADRES REDAKCJI

ul. Marii Curie-Skłodowskiej 59
22-600 Tomaszów Lubelski

SKŁAD I ŁAMANIE KOMPUTEROWE

Wydawnictwo „Mropol” s.c. M. Malarczyk, A. Wyka-Malarczyk
Zemborzyce Wojciechowskie 100A, 20-515 Lublin

DRUK I OPRAWA

Drukarnia „Tekst” E. Zonik i wspólnicy s.j.
ul. Wspólna 19, 20-344 Lublin

Wiesław Partyka

(Lublin)

SZPITALA W TOMASZOWIE W XVII–XIX WIEKU

Mówiąc o opiece społecznej w Polsce przedrozbiorowej, a także w okresie zaborów, należy mieć na uwadze przede wszystkim wszelkie formy pomocy podejmowane przez Kościół oraz osoby świeckie. Głównymi instytucjami, które pełniły funkcje opiekuńcze względem osób potrzebujących wsparcia, były tzw. szpitale. Były to instytucje spełniające przede wszystkim rolę przytułku, a nie lecznicy. Zmiana charakteru szpitala zaczęła następować dopiero w XIX w., kiedy to stawał się on placówką leczniczą, a funkcje opiekuńcze przejmowały instytucje nowego typu, m.in. schroniska, przytulki, sierocińce.

Tomaszów jako jedno z miast Ordynacji Zamojskiej wpisywał się w cały system opieki społecznej, jaka została zorganizowana na tym terenie¹. Powstające w latach 1609–1611 miasto otrzymało nazwę Jelitów². W 1613 r. nazwa ta została zmieniona na Tomaszów³. Jednak dopiero w roku 1621 Tomasz Zamoyski wystawił przywilej lokacyjny, nadając miastu prawo niemieckie i opisał jego granice⁴. Za przyczyną II ordynata powstała w Tomaszowie w 1627 r. także parafia⁵. Przypuszczalnie wraz z powołaniem parafii został założony w mieście szpital-przytułek, chociaż w wizytacji z 1629 r. nie ma wzmianek o szpitalu. W wizytacji z roku 1638 wymieniony już został prowizor szpitalny Grzegorz Chirurg, który miał zbierać i zapisywać pobożne legacje i jałmużny na rzecz szpitala

¹ Więcej na ten temat zob.: W. Partyka, *Opieka społeczna w Ordynacji Zamojskiej w XVII–XVIII wieku*, Lublin 2008.

² *Tomaszów Lubelski. Monografia miasta*, red. R. Szczygieł, Lublin–Tomaszów Lubelski 2011, s. 87–93.

³ Tamże, s. 93–94.

⁴ K. Sochaniewicz, *Przywileje miasta Tomaszowa*, „Teka Zamojska”, R. 4, 1921, nr 1–2, s. 24; J. Peter, *Szkice z przeszłości miasta kresowego*, Zamość 1947, s. 269.

⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), sygn. 4386, *Opisanie statystyczno-historyczne dóbr Ordynacji Zamojskiej przez Mikołaja Stworzyńskiego archiwistę 1834*, s. 51 i przyp. s. 185.

tomaszowskiego⁶. Prowizor wybierany był z grona rajców lub ławników na okres 1–3 lata⁷. Prawdopodobnie więc szpital powstał w okresie między tymi wizytacjami. Janusz Peter wysunął tezę, że szpital został wystawiony mniej więcej w tym samym czasie co kościół parafialny⁸. Ponieważ nie było o nim żadnej wzmianki w wizytacji z 1629 r., możliwe, że szpital postawiono dopiero kilka lat po wybudowaniu świątyni. Szpital był instytucją, którą planowano założyć, podnosząc Tomaszów do rangi miasta, gdyż z fundacją miasta Tomaszów związana była legacja 600 florenów na rzecz szpitala parafialnego⁹. Nie do końca jasna jest sytuacja materialna szpitala tomaszowskiego w XVII w. W wizytacji z roku 1638 zanotowano, że szpital utrzymuje się wyłącznie z jałmużny i pobożnych zapisów¹⁰. Nie wiadomo jednak, czy te „pobożne zapisy” oznaczały jednorazowe sumy darowane w testamentach i przy innych okazjach, czy też chodziło może o zapis 600 florenów uczyniony wraz z fundacją miasta. O sumie tej wspomina chociażby wizytacja z 1726 r., mówiąc przy tym, że wypłacany jest od niej procent na rzecz szpitala¹¹. Szpital tomaszowski miał w swoim posiadaniu również pewne grunty, które uprawiali zazwyczaj plebani, za co wypłacali ubogim roczny czynsz¹². Dodatkowe źródło dochodu szpital uzyskał dzięki Katarzynie z Ostrogskich Zamoyskiej, która potwierdzając prawa cechu zdunów tomaszowskich w 1642 r., zaznaczyła, że wyroby „niepoprawnych partaczy” będą konfiskowane na rzecz szpitala¹³. Szpital uzyskiwał również czasem dochody z kar zasądzonych wyrokami sądowymi¹⁴.

Obok szpitala katolickiego funkcjonował w Tomaszowie również szpital żydowski. Zezwolenie na jego wybudowanie Żydzi tomaszowscy uzyskali od Tomasza Zamoyskiego w roku 1621 i prawdopodobnie w niedługim czasie po uzyskaniu tego zezwolenia został on wystawiony¹⁵. Mogłoby

⁶ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie (dalej AAL), Rep 60 A 150, *Acta Visitationis Dioecesis Chetmensis ex speciali Commissioni Ill. et Rev. Domini Remigii a Koniecpole Koniecpolski Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episc. Chetmen. Abbatiae Andreovien. Administratoris Perpetui Per Admodum Rev. Dominum Joannem Sasin Canonicum in Spvalii et Officiale Generale Chetmen., Potelicen. et Skierbiesowie Praep.* [...] Anno Domini 1635, k. 147.

⁷ J. Peter, dz. cyt., s. 264.

⁸ Tamże, s. 269.

⁹ AAL, Rep 60 A 154, *Acta visitationis 1726–1729*, k. 119v–120.

¹⁰ AAL, Rep 60 A 150, *Acta Visitationis...*, k. 147.

¹¹ AAL, Rep 60 A 154, *Acta visitationis...*, k. 119v–120.

¹² Archiwum Diecezjalne Przemyśkie (dalej ADP), nr 170, *Status et visitatio decanatus Tarnogrodensis per R. D. Wenceslaum Sierakowski Ep. Prem. a. D. 1744*, k. 37v; AAL, Rep 60 A 160, *Acta Visitationem sub Ill. Excell. Domino Domino Valentino Francisco Salo ab Osiny Wężyk Ep. Chetmensi ex Anno 1763*, k. 144.

¹³ J. Peter, dz. cyt., s. 270.

¹⁴ Tamże, s. 272.

¹⁵ Tamże, s. 288; S. F. Gajerski, *Szpital żydowski na Rusi Czerwonej w XVI–XVIII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1979, nr 112, s. 27.

to sugerować, że w Tomaszowie jako pierwszy pojawił się szpital żydowski, a dopiero później katolicki. Być może dodatkowym impulsem do wystawienia szpitala były nieszczęścia, które spadły na Tomaszów na początku XVII w. W okresie tym miasto dwukrotnie nawiedziła zaraza¹⁶. Dodatkowo mieszczenie tomaszowscy w 1623 r. musieli stanąć w obliczu najazdu tatarskiego, który udało im się jednak odeprzeć¹⁷. Wobec tych wydarzeń niezbędne wręcz wydawało się to, aby pojawił się przytułek mogący udzielić schronienia tym, którzy ucierpieli na skutek epidemii czy najazdu.

Szpitale w Tomaszowie funkcjonowały przez cały XVII w. bez większych zakłóceń, mimo iż przez teren Ordynacji przetaczały się działania wojenne związane z powstaniem Chmielnickiego, potopem szwedzkim, rokoszem Lubomirskiego czy w końcu z walką o Ordynację po bezpotomnej śmierci III ordynata Jana „Sobiepana” Zamoyskiego¹⁸. Obok działającego szpitala parafialnego pojawił się drugi przytułek katolicki. Tuż za miastem na tzw. Piasku, gdzie znajdowało się źródło i kościółek z obrazem słynącym łaskami, powstała „filia” szpitala parafialnego¹⁹. Zarządcą tego kościoła był w owym czasie ks. Jędrzej Rybicki, znany egzorcysta, który poprzez dużą troskę, jaką otaczał przybywających tam ludzi, zyskał sobie popularność, co powodowało napływ w to miejsce wielu chorych i szukających schronienia²⁰. Dochodziło nawet do takich sytuacji, że podopieczni szpitala parafialnego w Tomaszowie rezygnowali z miejsca w przytułku i przenosili się na Piasek, gdzie z racji tłumnie przybywających pielgrzymów łatwiej było uzyskać wsparcie i warunki życia były znacznie lepsze niż w mieście²¹. Mieszkańcy Tomaszowa bardzo ucierpieli w czasie „potopu”, kiedy to Szwedzi zajęli miasto (12 III 1656), a dodatkowo zostali zdziesiątkowani przez zarazę, co w znacznym stopniu zubożyło miasto²². Nie dziwi więc fakt, że pensjonariusze szpitalni, nie mając wystarczającego wsparcia materialnego ze strony duchowieństwa parafialnego i mieszczan, szukali bardziej atrakcyjnych miejsc, a takim właśnie był kościółek na Piasku, gdzie wkrótce powstał przytułek.

¹⁶ M. Horn, *Epidemie chorób zakaźnych na Rusi Czerwonej w latach 1600–1647*, „Małopolskie Studia Historyczne”, R. 11, 1968, z. 1–40, s. 21.

¹⁷ Tenże, *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 40.

¹⁸ R. Orłowski, *Ordynacja Zamojska*, [w:] *Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej*, red. K. Myśliński, Zamość 1969, s. 110; tenże, *Dzieje dóbr Ordynacji Zamojskiej do końca Rzeczypospolitej szlacheckiej*, „Annales UMCS”, vol. II, R. 8, 1968, sectio H, s. 151.

¹⁹ J. Peter, dz. cyt., s. 274.

²⁰ Tamże, s. 274.

²¹ Tamże, s. 273–274.

²² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 12, Warszawa 1892, s. 375.

Obok tych dwóch szpitali nadal funkcjonował szpital żydowski, którego zarządcą w 1699 r. był Jakub Leybowicz²³. Żydowskie przytułki zlokalizowane na terenie Ordynacji Zamojskiej podlegały zamojskiemu Bractwu Pogrzebowemu i Dobroczynności, które sprawowało kontrolę i opiekę nad gminami żydowskimi z tego terenu²⁴.

Źródła z XVIII w. przekazują informacje o dwóch szpitalach funkcjonujących w Tomaszowie, z tym że przekazy z pierwszej połowy tegoż stulecia mówią o szpitalu parafialnym²⁵ i szpitalu na Piasku²⁶. W roku 1717 świeckim prowizorem szpitala parafialnego był Józef Ziemborski²⁷. Kiedy budowano nowy kościół parafialny w Tomaszowie (1730), nie postarano się przy tej okazji o budowę nowego szpitala – dotychczasowy zbudowany był z drewna i liczył sobie już ponad 100 lat²⁸. Natomiast mimo to, że po śmierci księdza Rybickiego (1713) szpital na Piasku zaczął się wyludniać²⁹, postarano się o wybudowanie tam nowego budynku szpitalnego w 1726 r.³⁰. Zarówno szpital parafialny, jak i szpital na Piasku były budynkami drewnianymi o dwóch izbach.

W II połowie XVIII stulecia Tomaszów nadal posiadał dwa szpitale. Bezpośrednia informacja o dwóch szpitalach znajduje się jednak tylko w dokumentach Rady Ekonomicznej (rok 1770), gdzie mowa jest o szpitalu miejskim i szpitalu trynitarским³¹. W szpitalu miejskim przebywało wówczas 5 kobiet i 5 mężczyzn, natomiast w trynitarским 4 kobiety i 5 mężczyzn³². W wizytacjach z lat 1756, 1765, 1774, 1783 podano informację tylko

²³ F. Gajerski, dz. cyt., s. 32.

²⁴ R. Tokarczyk, *Turobin. Dzieje miejscowości*, Lublin 2002, s. 125.

²⁵ AAL, Rep 60 A 153, *Actorum visitationis generalis omnium totius Dioecesis Chełmensis Ecclesiarum quam Ill. et Rev. Dominus Christophorus Joannes in Słupow Szezbek Episcopus Chełm., Praepositus Generalis Miechowski in Persona propria perfecit. Volumen 2. [...] Perill. et Admodum Rev. Domini Michaelis in Piechowce Piechowski [...] Ecclesiarum Cathedralis Chełmensis Canonici et Collegiatæ insignis Visciciens. Praepositi Scarbimiriens. Canonici et Causarum Curiae Episcopalis Chełmensis Auditoris Generalis et Judicis. Consumatum In fine Anni Domini MDCCXVIII*, s. 368; AAL, Rep 60 A 154, *Acta visitationis...*, k. 119v–120; AAL, Rep 60 A 158, *Decreta Reformationis Ab Illustrissimo Excellentissimo et Reverendissimo Domino Domino Josepho Eustachio Comite de Słupow Szezbek Episcopo Chełmensi Lata*, k. 766.

²⁶ AAL, Rep 60 A 154, *Acta visitationis...*, k. 125v; AAL, Rep 60 A 155, *Bruliony wizyt i luźne fragmenty akt... 1721, 1725–1729*, k. 70.

²⁷ AAL, Rep 60 A 153, *Actorum visitationis...*, k. 471.

²⁸ J. Peter, dz. cyt., s. 275.

²⁹ Tamże, s. 274.

³⁰ AAL, Rep 60 A 154, *Acta visitationis...*, k. 125v; AAL, Rep 60 A 155, *Bruliony wizyt...*, k. 70.

³¹ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie (dalej CPAH), fond 256, sygn. 1451, *Spis biednych znajdujących się w szpitalach przy kościołach ordynackich rodziny Zamojskich – 1770*, k. 3v.

³² W szpitalu miejskim przebywali wówczas: Andrzej Kukielka, Sebastian Kotny, Antoni Znisistowski, Antoni Miczewski, Walenty Ochab, Marianna Kukielkowa, Katarzyna Kmieniowska, Franciszka Ciepeliowska, Regina Miclerska, Regina Kotka (wszyscy okreśłani mianem

o jednym szpitalu³³, nie ma w nich mowy o działającym wcześniej szpitalu na Piasku. To, że w wizytacjach wspomniano tylko o jednym szpitalu w parafii nie świadczy, iż był to ciągle jeden i ten sam szpital. Wizytacje z lat 1756, 1765 i 1774 mówią o szpitalu przy kościele parafialnym, który posiadał swoje odrębne uposażenie, a od roku 1770 posiadał nowy budynek, natomiast w wizytacji z 1783 r. wspomniano o odnowionym starym szpitalu usytuowanym na cmentarzu, który nie posiadał żadnego funduszu. Wynika więc z tego, że mowa jest o dwóch różnych placówkach. Nie wiadomo jednak, czy jednym z tych szpitali był szpital trynitarzski, czy były to dwa szpitale administrowane przez parafię, zaś szpital zakonny był trzecią placówką opiekuńczą w mieście. Opierając się jednak na bardzo dokładnym wykazie sporządzonym w roku 1770, należy uznać, że działały tam tylko dwa szpitale (przynajmniej w roku sporządzania spisu), a trynitarze byli zapewne administratorami jednego z nich. Jeżeli chodzi o szpital na cmentarzu, to w 1800 r. był on już tak zniszczony, że nie nadawał się nawet do remontu³⁴, natomiast szpital przy kościele, mimo iż został wybudowany w 1770 r., to w 1808 został opisany jako: „z drewna pod gontami o 2 izbach i tyłoz spiżarkach, stary, w ziemię wlażł, potrzebowalby podważenia i podwalin z 8”³⁵, został odnowiony w roku 1817³⁶.

„dziad” i „baba”); w szpitalu trynitarzkim przebywali: Jędrzej dziad kościelny, Magdalena Wichrczcianka baba, Anna Ciemna baba szpitalna, Antoni Russyan dziad, Pan Czerski, Pan Murzynski, Panna Gładyszewska, Panna Zulinska, Józef Dyżma dziad (określenia typu „pan” i „panna” mogą sugerować, że osoby te wywodziły się z wyższych warstw społecznych) – CPAH, fond 256, sygn. 1451, *Spis biednych...*, k. 3v.

³³ AAL, Rep 60 A 160, *Acta Visitationem...*, k. 144; AAL, Rep 60 A 161, *Acta Visitationis Generalis Dioecesis Chełmensis Ex Speciali Delegatione Illustrissimi Excell. et Rever. Domini Comitis Valentini Francisci Salesi ab Osiny Wężyk Episcopi Chełmensis Equilis Aquilae Albae Per Perillustrem Reverendum Dominum Melchiorem Joannem Kochnowski [...]* Archidiaconum Cath. Chełm. Canonicum Zamoscens. *Expeditae Anno Domini 1763 et sequenti 1764*, k. 656–656v; AAL, Rep 60 A 163, *Visitatio Eccles. Dioecesis Chełmensis a Melchiore Joanne Kochnowski Archidiacono et Official. Chełmen. Custode Zamosc. Si intra Anno 1772–1774 [...]* ex delegatione Ill. et Rever. Antoni Onufri de Okęcie Okęcki Episc. Chełm., k. 794–795; ADP, nr 191, *Acta varia ecclesias parochiales in dioecesi Premisliensi concernentia ex annis 1678–1689. Visitatio decanatus Tarnogrodensis sub auspiciis R. D. Michaelis Wodzicki episcopi Premisliensis, abbatis commendatarii Czernowensis et Clarae Tumbae per R. D. Benedictum Stephanowski vicarium Tarnogrodensem a. D. 1761, et Antonium Smalczewski a. D. 1768 conscripta et per Franciscum Kostecki decanum foraneum Tarnogrodensem a. D. 1778 peracta. Actus visitationis decanalis a. D. 1783 in decanatu Potilicensi sub auspiciis Antonii Venceslai Betański episcopi Premisliensis. Acta visitationis canonicae ex mandato R. D. Josephi Taddei Kierski episcopi Premisliensis in collegio Varenzensi Scholarum Piarum a. D. 1782. Visitationis conventum ord. Praedicatorum in dioecesi Premisliensi et Chełmensi ex anno 1782 per R. D. Norbertum Wyszyński peracta ex annis 1783–1784. Wizytacje innych konwentów w diecezji przemyskiej w latach 1785–1852*, k. 239.

³⁴ J. Peter, dz. cyt., s. 275.

³⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej (dalej BOZ), sygn. 2019, *Stan kościołów, cerkiew y wszelakich budynków xiężych tak mieszkalnych iako funduszowych w Ordynacji Zamojskiej się w roku 1808 opisany*, s. 63.

³⁶ AAL, Rep 60 A 203, *Visitatio Ecclesiarum Decanatus Zamoscensis Peracta 1817 anno*, k. 214.

Co do podstaw materialnych szpitali tomaszowskich, to miał je jedynie szpital miejski. Jak to już zostało wyżej powiedziane, szpital utrzymywał się z pobożnych zapisów, jałmużn, gruntów i innych dodatkowych źródeł. Jeżeli chodzi o zapisy pieniężne, to szpital w okresie przedrozbiorowym dysponował sumą 1400 zł zapisaną na różnych dobrach ziemskich i nieruchomościach. W momencie kiedy Tomaszów znalazł się w granicach zaboru austriackiego, sumy szpitalne zostały wcielone do skarbu cesarsko-królewskiego i wypłacano szpitalowi coroczną prowizję w wysokości 5% tej kwoty³⁷. W wieku XVII i XVIII szpital dysponował 3 ogrodami. Ogrody te, o czym była mowa wyżej, zasiewane były przez plebanów tomaszowskich, którzy płacili ubogim szpitalnym z tej racji roczny czynsz. Z pewnością te podstawy materialne nie były wystarczające i ubodzy zmuszeni byli szukać dodatkowych źródeł wsparcia na własną rękę, zbierając jałmużnę, do czego zobowiązani byli również świeccy prowizorzy.

Brak jest natomiast jakichkolwiek informacji na temat szpitala żydowskiego w Tomaszowie w XVIII w. Wynika z tego, że szpital ten przestał funkcjonować na początku XVIII stulecia.

Jeżeli chodzi o wiek XIX, to mowa jest już tylko o jednym szpitalu. Był to szpital parafialny usytuowany przy kościele. Wspomniane wcześniej odnowienie szpitala w roku 1817 nie przyniosło chyba zbyt trwałego efektu, skoro postanowiono wybudować nowy budynek szpitalny. Stało się to dzięki zaangażowaniu proboszcza tomaszowskiego ks. Macieja Jana Morawczyńskiego. Z jego inicjatywy i w dużej mierze z jego środków w 1828 r. wystawiony został nowy, drewniany szpital³⁸. Pomoc materialną w budowie tego szpitala zaoferował również hrabia Stanisław Zamoyski oraz parafianie tomaszowscy³⁹. Szpital oprócz tego, że dawał schronienie ubogim z parafii tomaszowskiej był również mieszkaniem dla organisty i zakrystiana. W ewidencji budynków tomaszowskich znajdował się pod numerem 71. Dokładny opis szpitala przekazuje zarówno wizytacja z roku 1832, jak i wykaz szpitali z lat 1843–1844. Poniżej przedstawiony został opis szpitala z 1832 r. z zachowaniem oryginalnego języka:

Szpital pod numerem 71 w tyle po lewej stronie kościoła od strony wschodniej, frontem do cmentarza, wystawiony w 1828 roku z woli i funduszu śp. ks. Macieja Morawczyńskiego. Budynek drewniany z drzewa nowego tartego, w węgły stawiany, z wierzchu obielony, dach nowy z gontów, z dwoma nad dach wywiedzionymi kominami murowanymi. Dom dzieli się na dwie części i ma dwie oddzielne sienie, w których jest po dwie grub do pieców i otwory bez schodów na strych. Wchodząc do sieni od kościoła po prawej ręce są drzwi do mieszkania organisty. W izbie są dwa okna, komin do gotowania z piecem chlebowym, który ogrzewa, i przyboczny alkierz, do którego wchodzi się przez oddzielne drzwi przy piecu, w alkierzu

³⁷ AAL, Rep 60 IVa nr 39, *Raport o szpitalach w diecezji lubelskiej z 1843–1844 roku*, k. 236v–237.

³⁸ AAL, Rep 60 A 207, *Visitatio Ecclesiarum Dioecesis Lublinensis tempore Episcopatus Illmi Josephi Marcellini Dziegielski (anno 1830) peractae*. Vol. III, k. 37.

³⁹ AAL, Rep 60 IVa nr 39, *Raport o szpitalach...*, k. 234v–235.

jedno okno. Po lewej stronie tej sieni są drzwi do izby, w której mieszczą się ubodzy, w niej okno jedno, komin do gotowania i piec kamienny, za piecem są drugie drzwi do komory z małym okienkiem. W tej sieni są też drzwi leżące do piwnicy murowanej z cegły.

W drugiej sieni po prawej stronie są dwoje drzwi do dwóch oddzielnych izb dla ubogich, w których jest po jednym oknie, tudzież kominki szafiaste do gotowania, obie izdebki ogrzewa jeden piec kamienny. Na lewej stronie są drzwi do mieszkania zakrystiana, w izbie okien dwa, komin do gotowania, piec chlebowy i piec kamienny do ogrzewania, koło którego są drugie drzwi do komory, w której jest małe okienko.

W całym budynku są podłogi i pułapy z tarcic, a wszystkie okna są z szyb ćwiartkowych opatrzone zawiasami i haczykami. Wszystkie drzwi na zawiasach, z klamkami, haczykami i wrzeciązami do zamykania na kłódkę⁴⁰.

Jak widać, szpital tomaszowski pełnił nie tylko funkcję przytułku dla ubogich, ale służył też za mieszkanie dla służby kościelnej, co zresztą było bardzo charakterystyczne również w okresie przedrozbiorowym. Czasami pomieszczenia szpitalne wykorzystywane były także do nauki dzieci, czyli pełniły rolę szkoły parafialnej, szczególnie jeżeli nauczycielem był organista mieszkający właśnie w szpitalu⁴¹.

Jeżeli chodzi o mieszkańców szpitala, to oprócz wyżej wymienionych – organisty i zakrystiana – mieszkali w nim ubodzy. Według wizytacji z roku 1832 było ich sześcioro⁴², natomiast według raportu z 1844 r. było ich 9 (3 mężczyzn i 6 kobiet)⁴³.

Szpital tomaszowski w XIX w. na utrzymanie budynku i ubogich posiadał też pewien majątek. W jego skład wchodziła zarówno ziemia, jak i pewne kapitały. Co do gruntu to szpital posiadał 4 ogrody, z czego tylko 3 były obsiewane (około 2 morgi). Podobnie jak we wcześniejszym okresie ogrody uprawiał miejscowy proboszcz i płacił z tego ubogim rocznie 4 ruble srebrem i 50 kopiejek (4 rs. 50 kop.)⁴⁴. Ponadto do szpitala należało pół placu (długość 20 sążni, szerokość 5 sążni), na którym stał budynek, i z tego placu szpital zobowiązany był płacić roczny czynsz w wysokości 15 kopiejek.

Kolejną częścią składową majątku szpitala były kapitały. Szpital dysponował trzema sumami, z czego korzyści pobierał tylko z jednej. Pierwsza suma w wysokości 200 zł (30 rs.) zapisana szpitalowi w roku 1826 przez Bazylego Makarewicza na 5% i ulokowana na dobrach Starościn i Biedaczyce nie przynosiła żadnego dochodu od 1838 r. Druga suma 1100 zł (165 rs.), zapisana testamentem dla ubogich szpitalnych przez ks. Morawczyńskiego w 1827 r. na 5%, ulokowana została na domu Żyda tomaszowskiego Horszla Wołcz. Z tej sumy ubodzy otrzymywali rocznie 55 zł, za co zobowiązani byli odmawiać w każdy piątek litanię do Pana Jezusa, a w każdą sobotę

⁴⁰ AAL, Rep 60 A 207, *Visitatio Ecclesiarum...*, k. 37-37v.

⁴¹ W. Partyka, dz. cyt., s. 176-177.

⁴² AAL, Rep 60 A 207, *Visitatio Ecclesiarum...*, k. 13.

⁴³ AAL, Rep 60 IVa nr 39, *Raport o szpitalach...*, k. 234v-235.

⁴⁴ AAL, Rep 60 IVa nr 39, *Raport o szpitalach...*, k. 235v-236.

litanię do NMP za dusze w czyścicu cierpiące. Trzecią kwotę stanowiła suma 1400 zł (210 rs.), którą dysponował szpital w okresie przedrozbiorowym, a która 16 maja 1800 r. została wpłacona do banku austriackiego. Po zmianie granic zaborczych, kiedy to Tomaszów znalazł się poza Galicją, procent od tej sumy przestał być wypłacany⁴⁵.

Prawdopodobnie szpital-przytułek przetrwał w Tomaszowie do końca XIX w. Szpital z prawdziwego zdarzenia, zajmujący się leczeniem chorych, powstał dopiero w roku 1910. Była to placówka licząca 12 łóżek, która zapoczątkowała rozwój opieki medycznej nad mieszkańcami.

Jak widać z powyższej analizy, Tomaszów od samego początku swego istnienia dysponował placówkami, które w pewnym stopniu zaspokajały potrzeby jego mieszkańców. Nie były to wprawdzie placówki medyczne, lecz opiekuńcze, przeznaczone przede wszystkim dla tych, którzy ze względu na wiek, chorobę czy inne przyczyny nie byli w stanie sami zadbać o swoje utrzymanie. Przytułki tomaszowskie wpisywały się nie tylko w system opieki społecznej wypracowany na terenie Ordynacji Zamojskiej, ale również w dużo szerszy system realizowany zarówno w okresie przedrozbiorowym, jak i w XIX w. przez Kościół na ziemiach polskich. Z tego też względu, badając system opieki w dawnej Polsce, należy przede wszystkim prześledzić historię poszczególnych instytucji funkcjonujących nie tylko w dużych aglomeracjach miejskich, jak Kraków, Lublin czy Warszawa, ale również w niewielkich miasteczkach, jak Tomaszów, aby uzyskać pełniejszy obraz wszelkich działań mających na celu niesienie pomocy drugiemu człowiekowi.

⁴⁵ AAL, Rep 60 IVa nr 39, *Raport o szpitalach...*, k. 236v–237.